

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 21, Αρ. 1 (2025)

Open Education: The Journal of Open and Distance Education and Educational Technology

Editorial

Αντώνης Λιοναράκης

doi: [10.12681/jode.40804](https://doi.org/10.12681/jode.40804)

Copyright © 2025, Αντώνης Λιοναράκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Editorial

Αντώνης Λιοναράκης

Ομότιμος Καθηγητής Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Πώς μπορούμε να διδάξουμε την κριτική σκέψη ;

Η σκέψη της κρίσης αποτελεί την τελευταία λέξη της μόδας τα τελευταία χρόνια. Καθηγητές, δάσκαλοι, φοιτητές και υπουργεία της παιδείας, πολιτικοί, δημοσιογράφοι αναφέρονται στην κριτική σκέψη σαν να είναι ένα βιβλίο που θα πρέπει να μεταφέρεις στο μάθημα, να το διαβάσεις και να το γνωρίζεις. Οι τρόποι ερμηνείας του είναι τόσοι πολλοί που πραγματικά αν ρωτήσεις 1000 ανθρώπους για την κριτική τέχνη θα πάρεις 1000 διαφορετικές απαντήσεις.

Πρώτα είναι απαραίτητο να ξεκαθαρίσουμε ότι η κριτική σκέψη δεν συμβαίνει στιγμιαία. Δεν είναι μια δράση ή ένα γεγονός. Έχει μια πορεία μέσα στο χρόνο. Είναι μια σύνθεση πολλών θεματικών σκέψεων και πεδίων, ένας τρόπος σκέψης, είναι μια απόρροια που προέρχεται από τη σύζευξη επιστημών, από μια σφαιρική εικόνα της ζωής και των πράξεών μας, αποτελείται από δομημένη σκέψη και δεξιότητες της γνώσης, σύγχρονες και σύνθετες ικανότητες. Δεν είναι κριτική προς κάτι, αλλά κατανόηση των αφορμών, των λόγων, του κάθε τι που συμβαίνει στη ζωή του ανθρώπου. Φαίνεται ότι στην αρχαία Ελλάδα οι φιλοσοφικές σχολές που επικρατούσαν είχαν συλλάβει το νόημα και την αξία της κριτικής σκέψης πολύ περισσότερο απ' ότι σήμερα.

Σήμερα πλέον αποτελεί ένα πολύ συχνό θέμα συζήτησης ανάμεσα σε αυτούς που διδάσκουν. Τι είναι, πως λειτουργεί, πόση σημαντική είναι και άλλα πολλά. Υπάρχει όμως ένα πρόβλημα. Τελικός ορισμός είναι δύσκολο να υπάρξει και αυτό εμποδίζει

να οριστούν οι παράμετροι που θα βοηθήσουν στη διδασκαλία της. Ίσως και έτσι απαντά στο ερώτημα «γιατί δεν διδάσκεται η κριτική σκέψη στην εκπαίδευση». Πιο κάτω θα επιχειρήσουμε να δώσουμε έναν ορισμό με βάση τις παραμέτρους των θεωρήσεων για τον προσδιορισμό του όρου.

Η κριτική σκέψη (η ανθρώπινη σοφία συγκεντρωμένη και έτοιμη για εφαρμογή)

Κατά κοινή ομολογία σε ένα πανεπιστήμιο οι φοιτητές αφήνουν τον «έξω κόσμο» και συμμετέχουν σ' έναν καινούργιο κόσμο με απαιτήσεις, άλλη μεθοδολογία, διαφορετικούς στόχους από τους προηγούμενους και μελέτη που δεν απαιτεί απομνημόνευση ή μηχανιστική μελέτη. Γίνεται ξεκάθαρο ότι κάθε θεματικό μάθημα οδηγεί στην αξιοποίηση του μυαλού τους και στις δυνατότητες που θα πρέπει χρησιμοποιήσουν με κάθε τρόπο. Το κενό που έχουν στον τρόπο σκέψης και κρίσης θα πρέπει να εμπλουτιστεί και να γίνει αποτελεσματικό στις νέες ικανότητες και δεξιότητες που απαιτούνται. Τις περισσότερες φορές η κριτική σκέψη δεν είναι μια συνειδητή διεργασία, αλλά ένας αυτόματος τρόπος σκέψης και αντίληψης κάποιου προβληματισμού που αναζητά ερμηνεία και λύση.

Ας ξεκινήσουμε από το σημείο που συγκλίνει με πολλές απόψεις ότι το φαινόμενο της έλλειψης κριτικής σκέψης δεν είναι Ελληνικό. Οι μαθητές και οι φοιτητές μας θα πρέπει πρωταρχικά να μάθουν να σκέφτονται. Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση οι μαθητές ετοιμάζονται στις τεχνικές εισόδου στο πανεπιστήμιο. Αυτή η ετοιμασία δεν τους βοηθάει καθόλου να σκέφτονται. Μόνο να αποστηθίζουν αυτά που χρειάζονται, αλλά οι τρόποι του να μάθουν να σκέφτονται δεν υπάρχουν. Οι εξαιρέσεις είναι λιγοστές που δυστυχώς χάνονται στο μεγάλο τίποτα. Οι ένοχοι είναι γνωστοί και οι εκπαιδευτικοί έχουν τη λιγότερη ευθύνη αφού είναι υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν το πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας. Το γεγονός της έλλειψης του «σκέφτεστε» είναι το πρώτο βήμα για την αποτυχία του συστήματος. Να το πούμε πιο απλά: *«πώς μπορεί ένας μαθητής να αναπτύξει κριτική σκέψη όταν δεν έχει μάθει να σκέφτεται»;*

Η κριτική σκέψη έγινε της μόδας, όλοι & όλες μιλάνε γι' αυτή. Δεν υπάρχει εκπαιδευτικός που να μην συζητάει το πόσο σημαντική είναι. Στην αρχαία Αθήνα δεν υπήρχε λόγος να γίνεται συζήτηση. Ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας, ο Θεόφραστος και ο Δημόκριτος ήξεραν πώς να ενεργοποιήσουν και να διαχειριστούν τις επιστήμες για να φτάσουν οι μαθητές τους στο σημείο της κριτικής ανάλυσης.

- Τι είναι τελικά η κριτική σκέψη και πως μπορούμε να τη διδάξουμε;
- Να κατανοήσουμε πρώτα εμείς οι ίδιοι τι είναι η κριτική σκέψη.
- Να αναρωτηθούμε κατά πόσο θέλουμε να την αποκτήσουν και να την αξιοποιήσουν οι φοιτητές μας.
- Πώς θα κατανοήσουν τι είναι η κριτική σκέψη (όχι θεωρίες αλλά παραδείγματα, πολλά παραδείγματα από το όλο φάσμα της καθημερινής ζωής).
- Τι εφόδια, τι τρόπους, τι μεθόδους θα ακολουθήσουμε για να τη διδάξουμε ώστε να μάθουν την σημαντικότητά της και να την κάνουν κτήμα τους.
- Να γνωρίσουν να την αναπτύξουν και να την πραγματοποιούν.
- Με απλά λόγια να έχουν κριτική σκέψη.

Όπως σε όλες τις επιστήμες του ανθρώπου οι παράγοντες και τα κριτήρια που αξιοποιούμε συνδέονται με θεωρίες και εφαρμογές στην πράξη, έτσι και στην κριτική σκέψη υπάρχουν επιστημονικές θεωρήσεις που βοηθούν στην καλύτερη ανάγνωση του όρου, αλλά και στη γνωριμία μας με τα μέσα που θα αξιοποιήσουμε για να κατανοήσουμε πρώτα εμείς, μετά να τα διδάξουμε και τέλος να εφαρμόσουμε την εμπειρία και τις θεωρίες τεσσάρων επιστημών. Αυτές οι θεωρίες θα αποτελέσουν τα βοηθήματά μας για να συνθέσουμε τους παράγοντες της κριτικής σκέψης.

Στην πορεία της κριτικής σκέψης θα πρέπει να εναρμονίσουμε τις :

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ: Επιχειρηματολογία και τεκμηρίωση

ΛΟΓΙΚΗ: Πώς επηρεάζει η λογική την καθημερινή μας ζωή και πώς την διαμορφώνει σε αξίες, συμπεριφορές και αντιλήψεις. Οι Αριστοτελικοί συλλογισμοί μας βοηθούν να δομήσουμε την σκέψη μας και να τη βάλουμε σε μια σειρά. Όπως ακριβώς έκαναν οι B. Russel το 1910 και L. Wittgenstein, οι οποίοι βέβαια βασίστηκαν στις αρχές του Αριστοτέλη και οριοθέτησαν τις δομές της γλώσσας. Η Λογική του Αριστοτέλη, τέλος, μας βοήθησε να βάλουμε σε σειρά κάποιους κανόνες της σκέψης και της γλώσσας. Ο ίδιος λειτούργησε ως φιλόσοφος, γλωσσολόγος και ψυχολόγος. Πήρε ως παράδειγμα το «εγκώμιο» και όρισε αναλυτικά τη δομή της έννοιας. Ένα από τα πιο σημαντικά Αριστοτελικά παραδείγματα συλλογισμών είναι το εξής:

«Κάθε πρόταση είναι είτε αληθής, είτε ψευδής. Δεν μπορεί να είναι και τα δύο».

Αυτή ακριβώς η αντίληψη άλλαξε την εικόνα του λόγου και μας απέδειξε ότι για να αποδείξουμε τον ορθό λόγο χρειαζόμαστε επιχειρήματα και τεκμήρια που θα πείθουν. Αν υπάρχει μια περίπτωση κάποιος να μην κατανοήσει την παραπάνω πρόταση σε βάθος, δεν θα είναι ποτέ ικανός να αναπτύξει κριτική σκέψη. Βέβαια γνωρίζουμε ότι:

(α) Κάθε πρόταση είναι είτε αληθής, είτε ψευδής. Δεν μπορεί να είναι και τα δύο ταυτόχρονα.

(β) Μπορεί όμως το αληθές μιας πρότασης να αλλάξει με την πάροδο του χρόνου.

Μέσα από τον παραπάνω αληθή ή ψευδή συλλογισμό αποδεχόμαστε το γεγονός ότι ο ορθός συλλογισμός είναι άσχετος με το τι πιστεύουμε εμείς. Ας δούμε ένα παράδειγμα για να το κατανοήσουμε καλύτερα.

Στη πρόταση **η γη δεν είναι επίπεδη**, πριν από κάποια χρόνια όλος ο κόσμος πίστευε ότι πράγματι η γη είναι επίπεδη. Αυτό μέσα στον χρόνο άλλαξε. Γνωρίζουμε καλά σήμερα ότι η γη δεν είναι επίπεδη. Επομένως πολλοί μπορούν να ισχυριστούν ότι η γη είναι επίπεδη. Αυτό όμως δεν τεκμηριώνει το γεγονός ότι η γη είναι πράγματι επίπεδη.

Εν τέλει με αυτόν τον ισχυρισμό μπορούμε να δείξουμε ότι αν για κάθε πρόταση «p» ο McX πιστεύει ότι «p», αυτό δεν αποδεικνύει πως το «p» είναι αληθές. Με πιο απλά λόγια, η δική μας άποψη για το τι είναι αληθές δεν τεκμηριώνει ούτε σημαίνει ότι αυτό που πιστεύουμε εμείς είναι αληθές.

Όλα αυτά δεν στοιχειοθετήθηκαν για να μας μπερδέψουν. Προφανώς κάποιος που δεν είναι εξοικειωμένος με τους συλλογισμούς της παραπάνω μορφής θέλει περισσότερο χρόνο για να κατανοήσει ένα σημαντικό στοιχείο: ότι χωρίς τον ορθό λόγο και τις δομές της σκέψης της λογικής, δεν θα μπορέσει να λειτουργήσει την κρίση της σκέψης του ή αλλιώς αν θέλετε την κριτική του σκέψη.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Πώς λειτουργούν οι αξίες, οι συμπεριφορές και οι αντιλήψεις; Η ενσυναίσθηση είναι ένα σημαντικό εργαλείο για να μπορέσει να ενεργοποιηθεί με κάθε άλλο επιστημονικό πεδίο. Αλλά προσοχή: ενσυναίσθηση δεν σημαίνει απλά ότι «μπαίνω στο παπούτσι του άλλου» ή ότι κατανοώ τη διαφορετικότητα. Αυτό είναι το μισό βήμα. Σημαίνει ότι κατανοώ τις συνθήκες εκείνες που δημιούργησαν τη διαφορετικότητα και είμαι σε θέση να τις εξηγήσω και να τις ερμηνεύσω.

ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: Η φύση της επιστήμης καθοδηγεί μεγάλο μέρος της σκέψης μας, καθώς η έννοια της επιστημολογίας λειτουργεί ως μοχλός για να μπορέσουν αυτά να ενεργοποιούνται στην καθημερινή μας ζωή. Η παρατηρητικότητα και η ικανότητα να αναγνωρίζουμε αυτά που συμβαίνουν στο περιβάλλον μας, έστω και αν κάποιες φορές δεν μπορούμε να τα ερμηνεύσουμε είναι ζωτικής σημασίας.

Η κριτική σκέψη τα τελευταία 50 χρόνια μας μπερδέψε αφήνοντας κενά. Ένα πράγμα θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε:

Η κριτική σκέψη δεν είναι ένα στατικό συμβάν ούτε μια στιγμιαία δραστηριότητα. Δεν λέμε ποτέ «και τώρα θα χρησιμοποιήσω την κριτική μου σκέψη». Η κριτική σκέψη είναι μια σειρά από παράγοντες που συνθέτουν μια αντίληψη ερμηνείας της πραγματικότητας.

Ως δάσκαλος καλούμαι να διδάξω την πολυπλοκότητα αυτής της αντίληψης. Πρώτα να ανατρέξω στους παράγοντες που τη διαμόρφωσαν. Μπορεί να πάρει καιρό,

μήνες και χρόνια. Είπαμε ότι δεν είναι στιγμιαίο γεγονός. Απαιτεί βαθιά τομή στην ανθρώπινη σκέψη. Ας σκεφτούμε τα λόγια του Αριστοτέλη: από τα ανθρώπινα «γιατί» γεννήθηκαν οι επιστήμες. Αυτό το «γιατί», μαζί με τις εμπειρίες μας, τις αντιλήψεις μας, τις απόψεις μας, τις ερμηνείες και τις ικανότητές μας αποτελεί το κλειδί για την ερμηνεία του κόσμου και του ανθρώπου. Έχουμε το A+B+Γ όπου το A+B είναι τα γεγονότα και οι ανθρώπινες δραστηριότητες και το Γ είναι το Αριστοτελικό «γιατί» που θα τα ερμηνεύσει. Αυτοί είναι βασικοί παράγοντες που ωριμάζουν την Κριτική Σκέψη.

Με βάση όλα τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε μια ερμηνεία των δεδομένων και των παραγόντων που προσδιορίζουν την κριτική σκέψη έχοντας ως βοήθημα την εμπειριστατωμένη μεθοδολογία :

Όταν η σοφία και κυρίως οι εμπειρίες του ανθρώπου είναι συγκεντρωμένες στον ανθρώπινο νου και υπάρχει η δυνατότητα της απλής αναλυτικής σκέψης μέσα από τη λογική, την ψυχολογία της συμπεριφοράς, τη γλωσσολογία και την επιστημολογία, τότε η κριτική σκέψη είναι σε θέση να υπάρξει και να λειτουργήσει.

Επομένως η σύνθεση των πιο πάνω μας επιτρέπει μέσα από την πάροδο του χρόνου να αποκτήσουμε εργαλεία που θα καθοδηγήσουν την κριτική μιας πολυμορφικής σκέψης έτσι ώστε να κατανοήσει καλύτερα τη δομή, τα όρια και τον ορθολογισμό του ανθρώπινου νου. Ο πλούτος της δόμησης των εμπειριών μας θα αποδείξει τον βαθμό των ικανοτήτων που έχουμε συγκεντρώσει.

Εφαρμογές

Στη διαδικασία της πολυσύνθετης διδασκαλίας, ο Δάσκαλος και εκπαιδευτικός θα πρέπει να επεξεργαστεί μια σειρά από ερωτήματα μαζί με τους μαθητές του. Εκεί θα γνωρίσει τα όρια των ικανοτήτων των μαθητών / φοιτητών. Όλα τα παρακάτω ερωτήματα συγκεντρώνονται στις τέσσερις επιστήμες που αποτελούν τους μοχλούς διεργασιών του νου. Ιδού ορισμένα:

- Πώς μπορείς να ορίσεις και να γνωρίζεις αν μια πηγή πληροφοριών είναι αξιόπιστη;
- Μπορεί η κοινωνία να φτάσει την απόλυτη ισότητα; Και αν ναι, ποιες θα ήταν οι συνέπειες;
- Τι ρόλο παίζει η ενσυναίσθηση στο να πάρουμε ηθικές αποφάσεις;
- Πώς η αντίληψη του χρόνου επηρεάζει τις αποφάσεις και τις δράσεις μας;
- Με ποιους τρόπους η γλώσσα και η κουλτούρα διαμορφώνουν την κατανόηση της πραγματικότητας;
- Πώς μπορεί η ισορροπία μεταξύ της προσωπικής ελευθερίας και της κοινωνικής ευθύνης να επιτευχθεί ;
- Ποια κριτήρια θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε ώστε να προσδιορίσουμε αν ένας νόμος είναι δίκαιος;
- Πώς η τεχνολογία επηρεάζει τις γνωστικές μας ικανότητες και τις αποφάσεις μας;
- Μπορεί να υπάρξει αντικειμενική αλήθεια σε περιπτώσεις όπου οι απόψεις και προοπτικές διαφέρουν κατά πολύ;
- Ποιες είναι οι ηθικές επιπτώσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης και των «μηχανών μάθησης» στην επιλογή αποφάσεων;
- Ποια είναι η σχέση μεταξύ δύναμης και γνώσης και πώς έρχεται σε σύγκρουση με την κοινωνία;
- Πώς μπορεί η κριτική σκέψη να χρησιμοποιηθεί ως πρόκληση στους κοινωνικούς κανόνες και τις αξίες;
- Με ποιον τρόπο οι προσωπικές εμπειρίες επηρεάζουν το κύρος και τη δυναμική της επιχειρηματολογίας σε μια λογομαχία;
- Με τι τρόπους μπορεί ο πολιτισμικός σχετικισμός να επηρεάσει τις ηθικές αξίες ενός εθνικού πολιτισμού;

Προφανώς μπορούμε να δημιουργήσουμε εκατοντάδες τέτοια ερωτήματα. Ας σκεφθούμε όμως ότι το καθένα θέλει χρόνο, επεξεργασία και συμμετοχικό διάλογο.

Η κριτική σκέψη δεν είναι κάτι το στιγμιαίο, δεν είναι ένα γεγονός ή συμβάν. Είναι η συγκέντρωση όλων των δυνατοτήτων μας να εξηγήσουμε, να τεκμηριώσουμε και να επιχειρηματολογήσουμε για τον κόσμο. Το σύνολο των εμπειριών μας θα διαμορφώσει τις ικανότητες που έχουμε για τη δυναμική της κριτικής σκέψης.

Μη ξεχνάμε όμως ότι οι εμπειρίες μας προέρχονται από εμάς και το περιβάλλον μας και όχι από το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Το σύστημα αυτό μας θέλει χωρίς δυναμική, χωρίς υπερβάσεις, χωρίς ερμηνείες και ικανότητες να ερμηνεύουμε γεγονότα και προθέσεις. Θέλει τον άνθρωπο να είναι παθητικός, χωρίς κρίση, υπάκουος στις επιχειρήσεις και την βιομηχανία, άβουλος μπροστά στις αποφάσεις της πολιτείας. Τον θέλει παρατηρητή και όχι συμμετέχοντα.

Χωρίς την κριτική σκέψη είμαστε όλοι στρατιώτες χωρίς όπλα απέναντι σ' έναν αόρατο εχθρό.